

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA PSIXONEYROLOGIK TARAQQIYOTNING AHAMIYATI

Azizova Elnora Adxamjon qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası Psixologiya
(Faoliyat turlari)yöналishi magistranti

ANNOTATSIYA

Bu ilmiy maqola bolaning 6-7 yoshgacha bo'lgan davri va uning psixik rivojlanishi, nerv sistema va xatti-harakatlari asosida tahlil qiladi. Maqolada, bolaning bu kritik davri ota-onalar tomonidan qanday e'tibor berish kerakligi, psixik funksiyalarining rivojlanishi va nerv sistemasi o'zgarishlarining jihatdan katta ahamiyati ko'rsatilgan. Rus fiziologlar N.I.Krasnogorskiy va A.G. Ivanov Smolenskiylar tajribalariga asoslanib, maktabgacha yoshdagi bolalar psixik va nerv sistemalari faoliyati haqida qiziqarli ma'lumotlar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Bolaning rivojlanishi, Psixik funksiyalar, Nerv Sistema, Ota-onalar e'tibori

IMPORTANCE OF PSYCHONEUROLOGICAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN

Azizova Elnora

Master's student, Department of Social Sciences, Department of Psychology (Types
of Activities) of the University of Exact and Social Sciences

ABSTRACT

This scholarly article analyzes the developmental stage of children aged 6-7, focusing on their psychological growth, nervous system, and behaviors. The article emphasizes the importance of parental attention during this critical phase, the evolution of psychological functions, and significant changes in the nervous system. Based on experiments conducted by Russian physiologists N.I. Krasnogorskiy and A.G. Ivanov Smolenskiy, intriguing insights into the psychological and nervous system activities of children in their early school years are presented.

Keywords: Child development, Psychological functions, Nervous system, Parental attention

Bolaning 6-7 yoshgacha bo'lgan davri - bu bola hayotidagi asosiy davr. Aynan shu davrda eng muhim psixik funksiyalar shakllanadi: idrok, fikrlash, xotira, nutq. Bu davr sezgirlik, intensivlik, e'tiborlilikning oshishi bilan ham bog'liqligini hisobga olsak, ota-onalar bolaning kundalik hayotida nima bilan shug'ullanishi kerakligiga alohida e'tibor berishlari kerak. Ayniqsa, kutilmagan emotsional reaksiyalarga olib kelishi mumkin bo'lgan stimullarni minimallashtirish juda muhimdir.

Taxminan uch yoshdan boshlab bola o'z tanasini o'rganadi va o'zini qiz yoki o'g'il deb bilishni boshlaydi. Bu turli xil xatti-harakatlarni joriy qilish, o'rgatish uchun eng yaxshi vaqt. Xuddi shu davrda bola ijtimoiy makonni o'rganishni boshlaydi va odamlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishni boshlaydi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolaning atrof-muhitiga va uning boshqa bolalar bilan muloqotiga e'tibor berish juda muhim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishida ularning nerv sistemalarida sodir bo'ladigan o'zgarishlar juda katta rol o'ynaydi. Bolalar nerv sistemalarining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Yangi tug'ilgan bola bosh miyasining o'rtacha og'irligi 380–400 g keladi. Bola bog'cha yoshiga yetguncha uning miyasi g'oyat tez rivojlanib, deyarli uch baravar ko'payadi. Demak, bog'cha yoshiga yetgan bolalar miyasining og'irligi 1100–1200 g ga yetadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nerv sistemasining bundan keyingi takomillashishi davomida bosh miya po'sti qismidagi markazlarni bir-biri bilan tutashtiruvchi nerv tolalari ham miyelin qobig'i bilan qoplana boshlaydi. Bosh miyadagi nerv tolalarining miyelin qobig'i bilan qoplanishi aks ettirish jarayoni, ya'ni psixik jarayonlar va ularning rivojlanishi uchun juda katta ahamiyatga ega. Nerv tolalari miyelinizatsiyalashganda, birinchidan, qo'zg'alishlarning nerv tolalaridan tez o'tishi ta'minlansa, ikkinchidan, qo'zg'alishning faqat tegishli markazgagina borishini ta'minlaydi. Buning natijasida organizmga tashqi muhitdan ta'sir etib turuvchi turli qo'zg'atuvchilar ta'siri tufayli yuzaga keladigan shartli refleklar (muvaqqat bog'lanishlar) nisbatan tez hosil bo'ladi. Bundan tashqari, har bir qo'zg'alishning tegishli markazigagina aniq borishi bog'cha yoshidagi bolalarning o'z harakatlarini epchillik bilan idora qila olishlarini ta'minlaydi. Muvaqqat nerv bog'lanishlari tez hosil bo'ladigan bo'ladi.

Rus fiziologlari N.I.Krasnogorskiy va A.G. Ivanov Smolenskiylar tomonidan ko'plab o'tkazilgan tajribalarning ko'rsatishicha, MTM yoshidagi bolalarning nerv sistemalari o'z faoliyati jihatidan hali qat'iy bir izga tushmagan, o'zgarib turadigan bo'ladi. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o'zgaruvchanligi xususan ilk yoshda ravshan ko'rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo'zg'alish jarayoni tormozlanish jarayonidan ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bolalar juda

serharakat va o'ta hayajonlanuvchan bo'ladilar. MTM yoshidagi bolalarda qo'zg'alish jarayonining nisbatan ustun bo'lishi tufayli muvaqqat bog'lanishlar kattalarga qaraganda sekinlik bilan maydonga keladi. Shu sababli ularda muvaqqat bog'lanishlarni yuzaga keltirish takror-takror ta'sir etishni talab qiladi. Biroq, shunga qaramay, hosil etilgan muvaqqat bog'lanishlar juda yengillik bilan tormozlanib (o'chib) qoladi. Bog'cha yoshidagi bolalar oliy nerv faoliyati tashqi muhitdan bolaga ta'sir qilayotgan biron qo'zg'atuvchining ta'siri bilan yuzaga keladigan qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari ilk yoshdagi bolalarniki kabi keng irradiatsiyalash (atrofga keng yoyilish) xususiyatini saqlab qolgandir. Natijada miya po'stining ma'lum markazida yuz bergan qo'zg'alish yoki tormozlanish hodisasi miya po'stida joylashgan boshqa markazlarga ham keng tarqalib ketadi. Bu bog'cha yoshidagi bolalarning ayrim psixik jarayonlarida o'z ifodasini topadi. Shuning uchun bog'cha yoshidagi bolalar o'z diqqatlarini biron narsaga uzoq muddat davomida qarata olmaydilar.

Nerv sistemasining taraqqiyoti bog'cha yoshidagi hamma bolalarda bir xil temp bilan davom etmaydi. Bu murakkab taraqqiyot bolalarning individual xususiyatlariga va xususan, yashash sharoitlariga, ya'ni oilada hamda bog'chada qanday tarbiyalanishiga bog'liqdir. Bolaning tarbiyasi qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lsa, uning nerv sistemasi shunchalik normal taraqqiy etadi. Bola nerv sistemasining taraqqiy etishida uning atrofidagi har turli narsa va hodisalar bilan bevosita mustaqil munosabatda bo'lishi ham nihoyatda katta rol o'ynaydi. Chunki bunda, ya'ni bolaning mustaqil harakatlarida uning nerv sistemasi aktiv faoliyatda bo'ladi va tez rivojlanadi. Mana shu holatni nazarda tutib, tarbiyachilar bolalarning mustaqil faoliyatlarini to'g'ri tashkil etishga alohida e'tibor berib borishlari lozim.

Bola bog'cha yoshiga yetgach uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Bog'cha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan, ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega. Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning barcha psixik jarayonlari jadal rivojlana borib, uning tashqi muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi. Shu narsa

xarakterliki, kichik bog'cha yoshidagi (3–5 yoshli) bola doimiy yordam va g'amxo'rlik talab qiladigan obyektidan sekin-astalik bilan oila hamda bolalar guruhining faol a'zosiga aylana boshlaydi. Demak, bola bu davrdan boshlab, muhtojlikdan qutilib, o'zi ham boshqalarga ma'lum darajada yordam bera oladigan, o'zining burchi, vazifalari, qiziqishlari hamda xilma-xil ehtiyojlariga ega bo'lgan shaxsga, jamoa a'zosiga aylana boshlaydi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida ularda paydo bo'ladigan xilma-xil ehtiyoj va qiziqishlar juda katta ahamiyatga ega. Chunki, ehtiyoj va qiziqishlar bolalarni u yoki bu harakatga undovchi, ularni ishga soluvchi stimullar (omil) hisoblanadi. Bog'chagacha tarbiya ishida bolalar organik ehtiyojlardan tashqari ijtimoiy va intellektual ehtiyojlarning dastlabki kurtaklari yuzaga kela boshlaydi. Masalan, bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalar hali yaxshi gapira olmasalar ham, haddan tashqari qiziquvchan bo'ladilar. Ular ko'zlariga ko'ringan har bir narsani qo'llari bilan timirskilab ushlab ko'rmaganlaricha tinib-tinchimaydilar. Bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalarda uchraydigan mana shunday qiziquvchanlik ularda intellektual ehtiyojlarning yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi.

Bog'cha yoshidagi bolalarda ijtimoiy intellektual va axloqiy ehtiyojlar yaqqol ko'rinishga boshlaydi. Agar bog'chagacha tarbiya yoshidagi bola uzoq vaqt davomida yolg'iz o'zi biron o'yinchoq bilan mashg'ul bo'lib o'tira olsa, bog'cha yoshidagi (xususan o'rta va katta guruh bolalari) bola bunday yolg'iz o'ynashga toqat qila olmaydi. Ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor oila doirasidagi munosabatlar bilan o'z ehtiyojlarini qondira olmay, kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Natijada bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy munosabat va faoliyat doiralari tobora kengayib boradi.

Bog'cha yoshidagi bolalar tabiatlariga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri har narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyojdir. Bolaning faoliyat doirasi kengaygan sari atrofida narsalarni bilishga qaratilgan ehtiyojlari ham ortib boradi. Bunga sabab bolada turmush tajribasining ozligidir. Har bir narsa bola uchun yangilik bo'lib tuyuladi va, binobarin, bola uni har tomonlama bilib olishga intilaveradi. Shuning uchun ham ular juda ko'p savollar beradi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida bog'cha muhiti juda katta rol o'ynaydi. Bog'chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta'limiy mashg'ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, intellektual, axloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug'diradi. Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o'z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir. Boshqacha qilib aytganda, turlicha odatlar kundalik holatda takrorlana borishi natijasida vujudimizga juda singib ketib, ehtiyojga aylanib qoladi. Shuning

uchun bolalarda ijobiy va foydali ehtiyojlarni tarbiyalash deganda, ularda ijobiy foydali odatlarni hosil qilinishini tushunamiz. Bog'cha yoshidagi davrda hosil qilingan mustahkam ijobiy odatlar kishining butun umri davomida saqlanib qoladi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida qiziqishning ham roli g'oyat kattadir. Qiziqish, xuddi ehtiyoj kabi, bolani biron faoliyatga undovchi harakatga soluvchi omillardan biridir. Bog'cha yoshidagi bolalar hamma narsalarga birdek qiziqavermaydilar. Ular ayrim narsalarga ko'proq, boshqa bir narsalarga kamroq qiziqadilar. Lekin bolalarning qiziqishlari katta odamlardagi kabi bir narsaga nisbatan qat'iy hamda mustahkam bo'lmay, bir narsadan ikkinchi bir narsaga tez-tez ko'chib turadi, juda tarqoq va yuzaki bo'ladi. Ular narsa va hodisalarning mohiyati yoki natijalariga emas, balki shu narsa va hodisalarning o'zigagina qiziqadilar. Shu sababli bog'cha yoshidagi bolalarda asosan beqaror va bevosita qiziqishlar ustun turadi. Tarbiyachi bog'chada turli mashg'ulotlar, ekskursiyalar, suhbatlar o'tkazishi, kitoblar o'qib berish orqali bolalarda markazlashgan barqaror qiziqishlarni yuzaga keltirishga harakat qilishi lozim.

Bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga tirishadi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa, o'z navbatida, bolaning diqqati, irodasi kabi muhim psixik jarayonlarni rivojlantirish hamda mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarda biror sohaga nisbatan barvaqt yuzaga kelgan qiziqish kelajakda ularning shu sohasini yaxshi egallashlari uchun qandaydir tayyorgarlik rolini o'ynaydi. Bog'chada bolalarning birgalikda ta'lim-tarbiya olishlari, birgalikda o'ynashlari va birgalikda ovqatlanishlari ularda birlashish tuyg'usini yuzaga keltira boshlaydi. Ko'pchilik bo'lib bir o'yinni o'ynash yoki biron vazifani bajarishda o'z xatti-harakatlarini kelishib olish, rollarni taqsimlash va bir-birlariga yordam berish kabi jamoa hayotiga oid fazilatlar namoyon bo'la boshlaydi. Bolalar jamoasini mustahkamlashda ularning jamoadagi endigina yuzaga kelayotgan o'zaro murakkab munosabatlari, ya'ni bir-biriga bo'ysunish, bir-biriga yon bosish kabi munosabatlar katta rol o'ynaydi hamda bolalarning psixik taraqqiyotiga yordam beradi.

Bolalarning o'z xatti-harakatlarini ma'lum vazifalarni bajarishga bo'ysundira olishlari, tobora kuchayib borayotgan qiziqish va erishgan aqliy taraqqiyot darajalari ularni ma'lum ta'limiy dastur asosida tarbiyalash imkonini beradi. Bog'chada to'g'ri yo'lga qo'yilgan tarbiyaviy ishlar bolalarda mehnat faoliyatining dastlabki belgilari hamda bilimga qiziqishini tarkib toptiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. A.V. Petrovskiy va boshqalar. Umumiy psixologiya. – T.:«O‘qituvchi». – 1992.
2. В.С. Мухина. Возрастная психология. – Москва. – 2018.
3. M.G. Davletshin, Sh. Do‘stmuhammedova, M. Mavlonov, S.To‘uchiyeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya (o‘quv-metodik qo‘llanma). TDPU, – T.: – 2004.
4. Z. Nishanova. Bolalar psixodiagnostikasi. TDPU nashriyoti. Toshkent – 1998.
5. P.I. Leventuyev, A.A. Asqarxo‘jayev, V.E. Chudnovskiy, M.V. Vohidov. Bolalar psixologiyasi ocherklari. – Toshkent. «O‘qituvchi» nashriyoti.
6. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. – Москва.«Мысль». – 2019.
7. Запорожец А.В., Элконин Д.Б. Психология детей дошкольного возраста. – Москва. Просвещение. – 1964.
8. Венгер Л.А., Мухина В.С. Психология. – Москва. Просвещение – 2013.